

Signalen van Fleur Bloemen: Welke waren er en wat heeft de school daarmee gedaan?

Samenvatting eindverslag commissie Veenstra
In opdracht van AOC Terra

Samenstelling van de commissie

Prof. dr. René Veenstra

Hoogleraar sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Doet onderzoek naar pesten en groepsprocessen bij jongeren. Is betrokken bij de invoering van een antipestprogramma op basisscholen. Veenstra is voorzitter van de onderzoekscommissie.

Prof. dr. Tom van Yperen

Bijzonder hoogleraar orthopedagogiek aan de Rijksuniversiteit Groningen en deskundige op het gebied van jeugdbeleid en jeugdzorg. Als expert verbonden aan het Nederlands Jeugdinstituut.

Dr. Matty van der Meulen

Psycholoog. Werkt op de afdeling Ontwikkelingspsychologie van de Rijksuniversiteit Groningen. Onderzoekt in samenwerking met Universiteit Utrecht en de Vrije Universiteit Amsterdam pestgedrag van leerlingen op school. Is mederedacteur van het boek *Pesten op school: achtergronden en interventies*. Van der Meulen is secretaris van de commissie.

Drs. Peter Dijkshoorn

Kinder- en jeugdpsychiater. Bestuurslid van Accare, een noordelijke instelling voor kinder- en jeugdpsychiatrie. Deskundig op gebied van zorg en processen rondom gedrags- en emotieproblemen, waaronder zelfdoding.

Samenvatting

In opdracht van AOC Terra hebben wij als commissie onderzoek uitgevoerd naar wat er is gebeurd rond het overlijden van Fleur Bloemen op 11 december 2012. In ons rapport laten we zien hoe ingewikkeld de situatie voor alle betrokkenen was, niet in de laatste plaats voor Fleur zelf. Van Fleur was bekend dat ze op de basisschool was gepest. Ze heeft een schriftje nagelaten waarin ze aangaf dat ze ook als leerlinge van VMBO-groen te Meppel werd gepest. Ze noemde daarbij namen van enkele klasgenoten. Betrokkenen van de school hebben zich na haar dood afgevraagd of zij signalen hadden gemist en zaken anders hadden kunnen aanpakken. Deze vraag in combinatie met de wens te kunnen leren van wat er gebeurd is, leidde tot de opdracht tot een onafhankelijk onderzoek.

De volgende *onderzoeksvragen* zijn onderzocht:

1. Waren er signalen bij Fleur Bloemen die duiden op pesten of andere problemen?
2. Zo ja, heeft de school hierop actie ondernomen?
3. Is hierbij het beleid van de school gevolgd ten aanzien van pesten?
4. Wat zijn de leereffecten (voor de school) en de aanbevelingen (in brede zin)?

Methode

De commissie heeft via interviews informatie verkregen. In totaal zijn met 26 personen gesprekken gevoerd: de familie van Fleur, directie, docenten, mentoren en leerlingen van school, en functionarissen uit de zorg. Daarnaast zijn dossiers geraadpleegd, zoals het logboek over Fleur. De school houdt van alle leerlingen een logboek bij met daarin chronologisch weergegeven korte notities van mentoren en docenten over opvallende gebeurtenissen of observaties van een leerling.

Beperkingen van het onderzoek

De commissie is zich er van bewust dat het onderzoek een aantal beperkingen kent. De belangrijkste is dat Fleur, de persoon die centraal in het onderzoek staat, er niet meer is. We zullen haar nooit kunnen vragen hoe het precies zat, wat er allemaal is gebeurd, hoe zij het beleefd heeft en hoe zij in het leven stond. Bij alles wat we hebben gerapporteerd, hebben we steeds goed voor ogen moeten houden dat we haar kant van het verhaal niet kennen. Een andere belangrijke beperking is dat de gesprekken voor het onderzoek in maart 2013 plaatsvonden. Dat is drie maanden na het overlijden van Fleur. De herinneringen aan wat er op de dag van Fleurs overlijden en de periode daarvoor is gebeurd, kunnen over dit tijdsverloop vertekend zijn. Bovendien is in de media veel over Fleurs dood geschreven, op school en thuis is er vaak over gepraat. Ook dat heeft zijn invloed op herinneringen.

Incidenten met Fleur

Uit de verzamelde informatie kwam naar voren dat er in alle jaren op VMBO-groen incidenten met Fleur waren. In de tweede en derde klas deden zich ernstige incidenten voor waar Fleur een belangrijke actor in was. Die incidenten zijn door docenten en mentoren goed opgemerkt en gedocumenteerd en in overleg opgelost. In die jaren heeft

Fleur op verschillende momenten individuele hulp gehad voor haar problemen, onder meer in relatie met haar pestverleden.

Conflicten die snel en hoog opliepen

Met een groepje klasgenoten waar Fleur mee omging, kwam het vlak voor haar overlijden tot conflicten die snel opliepen. De conflicten werden hard gespeeld. Dat werd gezien als ruzie, met actie en reactie waaraan Fleur zelf ook een bijdrage leverde. Fleur beleefde dit als pesten. Sommige daden in de laatste dagen voor haar zelfdoding waren volgens de commissie uiterst kwetsend en bedoeld als pesten. De laatste conflicten tussen Fleur en de leerlingen van het groepje zijn deels met docenten besproken en deels niet opgemerkt. De gebeurtenissen escaleerden zo snel dat de school niet voldoende tijd heeft gehad om uit te zoeken wat er precies aan de hand was.

Contact tussen school en thuis

De school heeft een pestprotocol, maar dat treedt pas in werking als er duidelijk sprake is van pesten. Omdat de problemen in een gesprek met betrokkenen voorlopig opgelost leken te zijn (en de problemen niet als pesten werden geïnterpreteerd), heeft de school daarna geen contact opgenomen met de ouders van Fleur. Volgens de commissie had dat wel moeten gebeuren. De gebeurtenissen gaven aanleiding om contact op te nemen met de ouders, gezien Fleurs pestverleden op de basisschool en de ernst van de conflicten. Dat dit niet het geval is geweest, schrijft de commissie toe aan de versnippering van de zorg om leerlingen en het ontbreken aan coördinatie hierin. Op haar beurt wist school niet van alle individuele hulp die zij kreeg. Er was dus niemand volledig op de hoogte van wat er met Fleur aan de hand was.

De *aanbevelingen* van de commissie voor VMBO-groen te Meppel en ook het onderwijs in het algemeen zijn:

- *Coördinatie en integratie van de zorg voortdurend in het oog houden*

Wat opvalt is de versnippering in de zorg. Die versnippering betreft zowel de interne hulpverlening als de samenwerking met externe hulpverlening. Leerlingen worden doorverwezen, door de school of via ouders, naar specialisten die de leerling niet goed kennen en daardoor weinig overzicht lijken te hebben over de problemen. Door de doorverwijzing valt de zorg weg bij anderen. Onze aanbeveling is dat mentoren de belangrijke schakel in de zorg om leerlingen moeten vormen. Het vervullen van een mentoraat is gemakkelijker voor docenten als ze meer uren op een groep hebben. Daarnaast moet aandacht worden besteed aan het trainen en coachen van mentoren, zodat ze zich bekwaam voelen voor hun taak. Het verdient aanbeveling dat docenten een speciale akte moeten halen voor hun werk als mentor. Daarnaast blijft van groot belang dat elke volwassene in de school aandacht voor alle kinderen heeft. Door de aandacht te nadrukkelijk bij mentoren neer te leggen, kan het natuurlijk invoelend en ondersteunend vermogen van mensen naast mentoren of vergelijkbare functionarissen verminderen.

- *Aandacht voor sociaal-emotionele ontwikkeling en duidelijk anti-pestbeleid*

Docenten dienen goed te weten wat pesten is, hoe ze het kunnen signaleren en hoe ze het beste kunnen optreden. Ouders moeten duidelijk weten wat ze van de school mogen verwachten en wat hun eigen bijdrage kan zijn om pesten te voorkomen of terug te dringen. In alle leerjaren zal de mentor moeten werken aan groepsvorming, adequate

conflicthantering en het voorkomen van pesten. Het gebruik van een geschikte lesmethode valt daarbij aan te bevelen. Het volgen (monitoren) van de sociaal-emotionele ontwikkeling van leerlingen zou een regelmatig onderwerp van bespreking kunnen zijn voor mentoren met het interne zorgteam.

- *Extra aandacht voor risicoleerlingen*

Risicoleerlingen, waaronder leerlingen die zijn betrokken (geweest) bij pesten, verdienen extra zorg en aandacht. Uit de literatuur over pesten is bekend dat zowel bij slachtoffers als daders, pesten samengaat met problemen op verschillende terreinen: psychologisch, sociaal en emotioneel (zie ook bijlage I). Het opvangen van signalen van pesten en oog voor psychosociale problemen vereist voldoende deskundigheid en handelingsruimte (tijd) van het docententeam (in het bijzonder de mentoren) of anders het inroepen van begeleiding en hulp door deskundigen. We noemen hierbij speciaal de vaardigheid om gesprekken met leerlingen te kunnen voeren. Signalen en problemen zijn vaak niet direct waarneembaar. Leerlingen in het voortgezet onderwijs zijn jongeren die zich niet altijd gemakkelijk bloot geven. Dat vereist de vaardigheid om in zulke gevallen goed door te vragen. Een tweede punt hierbij is dat er goed contact met ouders moet zijn, met name voor risicoleerlingen.

- *Eigen crisismanagement formuleren*

De gebeurtenissen rondom het overlijden van Fleur overvielen de school. De situatie was gecompliceerd. Om de schijn van belangenverstrengeling te vermijden is besloten dat de school niet zelf ging uitzoeken of er sprake was van pesten, maar een onderzoek door een onafhankelijke commissie te laten verrichten. Discussies met de vermeende pesters en andere leerlingen op school werden deels vermeden om ons als commissie niet voor de voeten te lopen. Daardoor werden de problemen echter niet op natuurlijke wijze opgelost, binnen de schoolgemeenschap zelf, en voelden sommige leerlingen zich te kort gedaan. Het advies van de commissie is dat scholen bij een crisis zo veel mogelijk het initiatief behouden en het zelf managen.

- *Bredere implicaties van deze specifieke casus*

Suicide onder jongeren komt in Nederland relatief weinig voor. De relatie tussen pesten en suicide is niet een rechtstreeks verband. Uit een langlopend Fins onderzoek bleek dat de relatie meestal samenhangt met andere problemen (zie bijlage I). In zoverre gaat het hier dus om een uitzonderlijke casus. Pesten komt echter op alle scholen voor en elke school heeft leerlingen die extra zorg en aandacht nodig hebben. In die zin strekken onze aanbevelingen zich verder uit dan deze ene school en zijn ze ook relevant voor de hulpverlening.

Met deze aanbevelingen wil de commissie niet suggereren dat daarmee het drama rond Fleur anders zou zijn verlopen. Ze moeten worden beschouwd als een stap in de richting om de kans op calamiteiten en ernstige problemen te verkleinen.

Nawoord

De commissie wil graag haar dank uitspreken voor de medewerking die zij heeft gekregen bij de uitvoering van het onderzoek. Dat geldt in het bijzonder de leerlingen die gekomen zijn om met ons over een moeilijk onderwerp te praten.

Bijlage I. Pesten: enkele gegevens en verbanden

Definitie: wat is pesten?

Als het over pesten gaat, moeten we eerst goed weten waar we het precies over hebben. Er is overeenstemming in de literatuur dat pesten door drie kenmerken wordt getypeerd: 1) *intentie*, de dader wil het slachtoffer moedwillig schade toebrengen, 2) *herhaling*, het pesten gebeurt bij herhaling en over een langere tijdsperiode, en 3) *machtsverschil*, er is een verschil in macht tussen dader en slachtoffer (Salmivalli & Peets, 2009). Er zijn verschillende manieren van pesten: fysiek (slaan, schoppen), verbaal (schelden), materieel (spullen afpakken, kapotmaken), direct relationeel (negeren, buitensluiten) en indirect relationeel (roddelen). Cyberpesten maakt gebruik van elektronische middelen, zoals mobiele telefoon of internet, en kan zowel “verbaal” als relationeel zijn.

Prevalentie: hoe vaak komt het voor?

In een onderzoek in 40 landen bij leerlingen van 11, 13 en 15 jaar vonden Craig et al. (2009) dat gemiddeld genomen ruim 27% betrokken was bij pesten: 10.7 % als dader, 12.6% als slachtoffer en 3.6% als dader-slachtoffer. Dader-slachtoffers zijn kinderen die gepest worden, maar zelf ook pesten. De variatie tussen de landen was enorm groot. Percentages liepen uiteen van 5% tot 45% voor totale betrokkenheid, dat wil zeggen percentages voor daders, slachtoffers en dader-slachtoffers samen genomen. Nederland neemt hier enigszins een middenpositie in. Over het algemeen pesten jongens meer dan meisjes, maar beide zijn ongeveer even vaak slachtoffer van pesten.

Pesten: hoe meet je het?

In wetenschappelijk onderzoek wordt pesten meestal gemeten door kinderen daar zelf naar te vragen: “word je gepest?” en “pest je zelf andere kinderen?.” Ze kunnen dan aangeven hoe vaak dat voorkomt, lopend van *nooit* tot *meerdere keren per week*. Een andere methode is kinderen in de klas te vragen wie er gepest wordt en wie andere kinderen pest. Ze kunnen dan de namen noemen van leerlingen voor wie dat geldt (Goossens, Vermande & van der Meulen, 2012).

De beide manieren stemmen niet voor honderd procent overeen. Kinderen die zelf zeggen dat ze gepest worden, worden niet altijd door medeleerlingen genoemd als slachtoffer. Omgekeerd geldt dat ook. Dat is niet een fout van de methode, maar komt doordat er een verschil zit in wat iemand voelt of bereid is te vertellen en wat anderen zien of begrijpen. Slachtoffers kunnen iets als pesten voelen wat andere leerlingen niet zien of niet als pesten beschouwen. Daders zullen niet zo graag zelf vertellen dat ze pesten. Als pesten stiekem gebeurt, kunnen andere kinderen in de klas dat moeilijk zien. Dat is vooral bij cyberpesten het geval. Informatie afkomstig van andere personen, ouders of docenten, is minder betrouwbaar dan die van kinderen zelf of van medeleerlingen, maar soms kunnen ze wel signalen opvangen die erop wijzen dat een kind slachtoffer is van pesten. Als in de praktijk (op school) uitgezocht moet worden of individuele kinderen gepest worden, is het aan te raden om informatie van verschillende kanten in te winnen.

Een derde methode tot slot is een netwerkbenadering waarbij met specifieke vragen informatie wordt verkregen over het pestnetwerk: 1) door wie word je gepest?, 2) wie gaan altijd meedoen als iemand jou begint te pesten? (*assistenten*), 3) wie zijn er altijd bij

als je wordt gepest? (dat ze toekijken of gaan lachen) (*versterkers*), 4) wie helpen jou als je wordt gepest? (*verdedigers*).

Pesten is een groepsproces

Pesten op school moet gezien worden als een groepsproces. Het gaat vrijwel nooit alleen om een slachtoffer en een dader, er zijn meer kinderen bij betrokken. Daders krijgen hulp van anderen die mee gaan pesten of die het pesten aanmoedigen. Daarnaast zijn er leerlingen die het pesten wel zien, maar niet ingrijpen en het laten gebeuren. Andere leerlingen trekken zich het lot van slachtoffers aan door hen te troosten of te beschermen tegen de daders.

In schoolklassen trekken leerlingen met dezelfde kenmerken vaak met elkaar op. Zo ontstaan kleine subgroepjes binnen de klas. Ook leerlingen die pesten, daarbij helpen of het aanmoedigen, trekken naar elkaar toe. Ze vormen groepjes van dominante leerlingen. Ze zijn populair in de zin dat andere leerlingen naar hen opkijken, maar bijna nooit geliefd bij hun klasgenoten.

Pesten en psychosociale problemen

Er is de laatste jaren veel onderzoek gedaan naar problemen die samengaan met pesten. Het lijkt voor de hand te liggen dat slachtoffers van pesten problemen hebben, maar ook daders en dader-slachtoffers kennen problemen (Nansel et al., 2004). Slachtoffers hebben problemen met psychisch welzijn, zoals angst, depressie, lage zelfwaardering of eenzaamheid. Ze kunnen ook fysieke klachten hebben, zoals buikpijn, hoofdpijn, slecht slapen en slecht eten. Sociaal zijn ze minder goed aangepast, ze zijn niet populair en andere leerlingen vinden hen meestal ook niet aardig. Hun schoolprestaties zijn minder goed en ze verzuimen relatief veel op school. Soms reageren ze agressief als ze gepest worden. Op de lange termijn komt bij slachtoffers depressie en soms suïcide voor. Ook daders kunnen psychische problemen hebben, zoals angst en depressie, en ook bij hen komen mindere schoolprestaties en schoolverzuim voor. Ze kunnen sociaal onaangepast gedrag vertonen, agressie, storend gedrag, risicogedrag of delinquentie. Andere kinderen vinden hen populair en “cool”, maar over het algemeen niet aardig. Op de lange termijn zien we bij hen geweld en overtredingen voorkomen. Dader-slachtoffers zijn er het slechtst aan toe. Bij hen doen zich zowel de problemen van slachtoffers als van daders voor. Daarbij missen ze de populariteit die daders vaak wel hebben.

Het wordt soms te gemakkelijk aangenomen dat de problemen, vooral bij slachtoffers, het gevolg zijn van pesten. Maar dat ligt niet zo eenvoudig. De relatie kan beide kanten op gaan: gepest worden kan leiden tot problemen, maar problemen op hun beurt kunnen ook een risicofactor vormen om gepest te worden. Slachtoffers kunnen last krijgen van angst en depressie. Andersom lopen kinderen met symptomen van angst en depressie een grotere kans dan andere kinderen om gepest te worden. Eenzelfde soort relatie vinden we ook bij daders voor psychosociale aanpassing. We spreken in zulke gevallen van een vicieuze cirkel.

Pesten en suïcide

Pesten wordt ook in verband gebracht met suïcide. Suïcide wordt genoemd als derde doodsoorzaak voor kinderen en adolescenten (Hinduja & Patchin, 2010; Kim & Leventahl, 2008; 2009). Uit twee overzichtsstudies die tientallen onderzoeken uit een

groot aantal landen samenvatten, lijkt op het eerste gezicht inderdaad een verband te bestaan tussen suïcide en gepest worden, zelf pesten of beide (Kim & Leventhal, 2008; Klomek, Sourander & Gould, 2010). In deze onderzoeken heeft suïcide betrekking op suïcidale gedachten, suïcidepogingen en zelfbeschadigingen. In de meeste van deze onderzoeken is echter geen rekening gehouden met het bestaan van andere risico's op suïcide, zoals psychische problemen, een geschiedenis van suïcide, echtscheiding van ouders of sociaal-economische situatie. Daardoor is het niet uit te sluiten dat het verband tussen suïcide en pesten deels verklaard kan worden door andere problemen. In een groot Fins onderzoek (Klomek et al., 2009) werden 5302 kinderen van 8 jaar gevolgd tot ze 25 jaar waren. Van deze kinderen werd uitgezocht of ze in die periode een serieuze suïcidepoging hadden ondernomen (ziekenhuisregistraties) of een geslaagde suïcide uitgevoerd (landelijke registers). Uit dit onderzoek bleek dat meisjes die frequent gepest waren vijf keer zo vaak een suïcidepoging deden dan meisjes die niet waren gepest, ook als rekening werd gehouden met emotionele problemen (depressie) en gedragsproblemen van die meisjes op achtjarige leeftijd. Een belangrijke implicatie uit dat onderzoek is dat preventie van suïcide zich moet richten op kinderen, met name meisjes die vaak gepest zijn.

Referenties

- Craig, W., et al. (2009). A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries. *International Journal of Public Health, 54*, 216-224.
- Goossens, F., Vermande, M., & Van der Meulen, M. (red.) (2012). *Pesten op school. Achtergronden en interventies*. Den Haag: Boom Lemma.
- Hinduja, S., & Patchin, J.W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research, 14*, 206-2010.
- Kim, Y. S., & Leventhal, B. (2008). Bullying and suicide. A review. *International Journal of Adolescent Medical Health, 20*, 133-154.
- Kim, Y. S., Leventhal, B., Koh, Y.-J., & Boyce, T. (2009). Bullying increased suicide risk: Prospective study of Korean adolescents. *Archives of Suicide Research, 13*, 15-30.
- Klomek, A. B., Sourander, A., Niemelä, S., Kompulainen, K., Piha, J., Tamminen, T., Almqvist, F., & Gould, M. S. (2009). Childhood bullying behaviors as a risk for suicide attempts and completed suicides: A population-based birth cohort study. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 48*, 254-261.
- Klomek, A. B., Sourander, A., & Gould, M. (2010). The association of suicide and bullying in childhood to young adulthood: A review of cross-sectional and longitudinal research findings. *The Canadian Journal of Psychiatry, 55*, 282-288.
- Nansel, T.R., Craig, W., Overpeck, M.D., Saluja, G., Ruan, J. and the Health Behavior in School-aged Children Bullying Analyses Working Group (2004). Cross-national consistency in the relationship between bullying behaviours and psychosocial adjustment. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine, 158*, 730-736.
- Salmivalli, C., & Peets, K. (2009). Bullies, victims and bully-victim relationships in middle childhood and early adolescence. In K. H. Rubin, W. M. Bukowski, & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (pp. 322-340). New York: Guilford.